

СУЧАСНИЙ ВІТЧИЗНЯНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ІННОВАЦІЙНИЙ ДОСВІД РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ

Яцишин Ю.М.,

студентка магістратури юридичного факультету
Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка
(м. Київ, Україна)

The current domestic and international innovative experience of juvenile offenders resocialization is analyzed and commented on the basic provisions of international and legal acts on issues of social and rehabilitation work with juvenile delinquents. The measures proposed to make the approach more effective to still unresolved problems.

Keywords: juvenile convicts, resocialization, innovative aspect, legal act, pedagogical support.

Постановка наукової проблеми. Питання ресоціалізації (реабілітації) неповнолітніх засуджених як в Україні, так і в інших країнах світу традиційно виходять на перший план серед багатьох проблем боротьби, попередження і подолання злочинності. З цього приводу Основний Закон – Конституція України у низці статей (ст. 59–64) забезпечує нормативно-правові гарантії для цієї категорії засуджених [1]. Велику увагу цій проблемі, зокрема в контексті конституційно-правового регулювання інституту британського громадянства, приділяє, наприклад, Конституція Великобританії [2, с. 9].

Правове регулювання найважливіших аспектів цього процесу передбачає, перш за все, педагогічні цілі, а необхідність правового регулювання зумовлюється особливостями його здійснення в умовах застосування каральних засобів відповідно до норм кримінально-виконавчого законодавства. Особливо відчутно ця проблема постає у суспільстві із загостренням криміногенної обстановки, викликаній посиленням соціально-економічних протиріч, значним соціальним розшаруванням населення за рівнем матеріального забезпечення, а також пов'язаних зі зменшенням позитивної ролі сім'ї у вихованні неповнолітніх, суб'єктивним бажанням неповнолітніх до певної матеріальної самостійності тощо.

Ці та інші фактори, які загалом визначають умови життя у суспільстві, на сучасному етапі детермінують як злочинність загалом, так і значні відхилення у поведінці неповнолітніх. Як свідчать статистичні дані, сьогодні кожен 8-9 злочин в Україні вчинюється неповнолітніми. Близько 11% серед злочинців – неповнолітні [3, с. 1]. Неблагополучні у цьому відношенні і деякі провідні країни західного світу (США, Італія, Іспанія, Франція та ін.). В цих умовах назріла необхідність проведення реформ кримінально-виконавчих систем, а також розробки і прийняття інноваційних заходів соціальної переорієнтації виконання покарань неповнолітніх з урахуванням міжнародного досвіду й актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації та індивідуалізації виховного впливу на засуджених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні проблеми соціально-педагогічних і наукових ідей у зарубіжній та вітчизняній пенітенціарних системах представлені в наукових працях з історії (Л. Голиш, І. Диптан, А. Зінченко, І.Щенко, О. Караман, О. Паращевіна), права (О. Анатольєва, А. Баллада, М. Батчаєва, О. Беца, Ю. Борзенко, Т. Гончар, П. Лихолат, С. Несинова, О. Пташин-

ський, Г. Радов, В. Россіхін, Д. Ягунов, М. Яцишин), педагогіки (С. Бадьорова, В. Виноградова-Бондаренко, О. Кісіль, С. Коляденко, С. Коношенко, П. Серета, Л. Тютюнник), соціальної роботи (Т. Амельцева, М. Галагузова, Н. Калашник, В. Львовичкін, С. Толстоухова), зарубіжних авторів (Ж. Зіллер, О. Далгард, Р. Кінг, І. Курзон, А. Сіместер, Я. Сміт, Г. Сулліван, Я. Хеніг, Б. Хоган і ін.).

Так, О. Караман здійснив періодизацію розвитку соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в історії пенітенціарної системи від найдавніших часів до сучасності [4, с. 5-20]. Т. Гончар відстежив і узагальнив правові аспекти відповідальності неповнолітніх за кримінальним правом України [5], Г. Радов розглянув особливості формування духовності неповнолітніх, засуджених в контексті пенітенціарного процесу [6, с. 41-49]. Британські дослідники Я. Сміт і Б. Хоган провели порівняльний аналіз організації реабілітаційної роботи з неповнолітніми в умовах пенсільванської, обнорської і прогресивної в'язничних систем [7, с. 89-96].

Метою статті є науковий аналіз і оцінка основних інноваційних положень міжнародних і національних (вітчизняних) правових актів з проблем соціально-реабілітаційної (ресоціалізаційної) роботи з неповнолітніми засудженими, для чого передбачені в якості основних завдань науково-практичний коментар Мінімальних правил ООН стосовно відправлення судочинства у справах неповнолітніх злочинців 1985 р. (Пекінські правила), Конвенції ООН про права дитини (1989р.), Правил ООН стосовно захисту позбавлених свободи неповнолітніх (1990 р.), Керівних принципів ООН, спрямованих на запобігання злочинності серед неповнолітніх (1990 р.), Конституції України, Кримінально-виконавчого (КВК) та Кримінального (КК) кодексів України та вироблення на цій основі заходів, що сприятимуть розв'язанню невирішених досі питань у цій сфері суспільних відносин, в тому числі інноваційних за змістом і характером дії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все розкриємо сутність основних термінів, що становлять предмет дослідження, до яких відносимо термінологічну одиницю «реабілітація» (пізньолат. *rehabilitatio* – відновлення, від *re...* – префікс, що означає поновлення або повторення, та *habilitare* – робити спроможним) і вживається стосовно нашого дослідження як комплекс заходів, спрямованих на відновлення здоров'я та здібностей неповнолітніх засуджених, і створення для них необхідних умов та рівних можливостей у всіх сферах життєдіяльності [8, с. 245] і термін «ресоціалізація» (франц. *resocialisation*, що означає поновлення, усупільнення, з лат. *socialis* – суспільний). Останній вживається у таких основних значеннях: 1) повернення особи в суспільство; 2) процес, спрямований на відновлення морального, психологічного і фізичного стану особи, її соціальних функцій; 3) у сфері виконання покарань – процес підготовки засудженого до повернення у суспільство, що ґрунтується на відновленні позитивних зв'язків, відносин і розвитку у такої особи соціально корисних умінь і навичок, необхідних для повноцінного існування в суспільстві [9, с. 296].

Ідея ресоціалізації засуджених виникла у 80-х рр. ХХ ст. і знайшла втілення у створенні принципово нової моделі організації покарань, яка отримала назву «реінтеграційна». На її формування справила вплив кримінально-правова інноваційна доктрина «нового соціального захисту» французького правознавця М. Ансеяля. Більшість концепцій, що мають на меті ресоціалізацію злочинців, в тому числі й неповнолітніх, орієнтована на окрему особистість, на індивідуальний підхід до особи з відхиленнями у поведінці. Ресоціалізація вважається одним з головних засобів боротьби з рецидивами злочинів.

Неповнолітні є однією з категорій, віднесених у міжнародних стандартах до групи так званих «вразливих засуджених». З цього приводу Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, акцентують увагу на тому, що захист індивідуальних прав неповнолітніх із зверненням особливої уваги на законність заходів з затримання, повинен забезпечуватися компетентною владою, а мета залучення до соціального життя суспільства повинна забезпечуватися шляхом регулярних інспекцій та інших засобів контролю, які реалізуються відповідно до міжнародних норм, внутрішньодержавними законами і постановами, належним чином створеним органом, уповноваженим відвідувати неповнолітніх, що не має жодного відношення до складу адміністрації виховної установи (п. 14) [10, с. 191].

У Мінімальних стандартних правилах ООН (далі – Правила) щодо відправлення правосуддя в правилах 1.1–1.3 вказано на важливу роль, яку буде відігравати конструктивна соціальна політика по відношенню до неповнолітніх, зокрема із запобігання злочинів і правопорушень, здійснюваних неповнолітніми. У правилі 1.4 правосуддя по відношенню до неповнолітніх визначається як складова частина системи забезпечення соціальної справедливості для неповнолітніх, а в правилі 1.6 вказується на необхідність постійного удосконалення системи правосуддя по відношенню до неповнолітніх, приймаючи одночасно заходи для розробки прогресивної соціальної політики стосовно неповнолітніх в цілому і враховуючи необхідність постійного поліпшення роботи персоналу цієї системи.

Окремо слід сказати про правило 1.5, мета якого полягає в тому, щоб відобразити існуючі в державах-членах ООН умови, від яких можуть залежати форми застосування конкретних правил; ці форми певним чином будуть відрізнятися від форм, що застосовуються іншими державами. Таким чином, Правила від самого початку дають зрозуміти, що і в сфері їх застосування, і в меті правосуддя стосовно неповнолітніх, і в розробці керівних принципів для вирішення судового рішення, і, нарешті, у здійсненні соціально-реабілітаційних заходів з метою повернення неповнолітніх засуджених до нормальної життєдіяльності у суспільстві, вони не наполягають на застосуванні будь-якого підходу, а скоріше вказують на підхід, який найбільше відповідає міжнародно визнаним принципам. Тому, наприклад, основні положення викладені в правилі 17.1., а саме:

«а) заходи впливу завжди повинні бути співрозмірними не тільки з обставинами і тяжкістю правопорушень, але й зі становищем та потребами неповнолітнього, а також з потребами суспільства;

б) рішення про обмеження особистої свободи неповнолітнього повинні прийматися тільки після ретельного розгляду питання і обмеження повинно бути по можливості зведене до мінімуму;

с) неповнолітнього правопорушника не слід позбавляти особистої свободи, якщо тільки він не визнаний винним у скоєнні серйозного вчинку із застосуванням наруги проти іншої особи або в неодноразовому здійсненні інших серйозних правопорушень;

д) при розгляді справи неповнолітнього питання про його або її благополуччя повинно служити визначальним фактором; слід сприймати головним чином як практичні керівні принципи, які повинні служити загальною відправною точкою. При врахуванні їх відповідними органами вони могли б у значній мірі сприяти забезпеченню захисту основних прав неповнолітніх правопорушників, зокрема основних прав на розвиток особистості і освіту» [11, с. 94-95; 104].

Конкретизуючи перераховані вище положення, зазначимо, що у підпункті б правила 17.1 вказується, що підхід, який має чисто каральний характер, є неприйнятним. У випадку серйозних порушень неповнолітніми при прийнятті каральних (карних) санкцій повинні завжди переважати інтереси забезпечення благополуччя і майбутнього молодих людей. Додамо, що узгоджуючись з резолюцією 8 шостого Конгресу ООН, цей підпункт сприяє максимально широкому застосуванню альтернатив ув'язненню, враховуючи необхідність задоволення конкретних потреб молоді. На жаль, такий принцип поки що не став нормою у вітчизняній практиці серед інших заходів гуманізації процесу покарання і перевиховання неповнолітніх правопорушників. Тому слід повністю використовувати весь діапазон існуючих альтернативних заходів з врахуванням потреб суспільства. Максимально широко повинна застосовуватися система пробачії шляхом винесення умовних вироків, відстрочки і виконання, постанов рад і інших видів рішень.

У системі основних засобів виправлення та перевиховання неповнолітніх засуджених, встановлених пенітенціарним законодавством (ст. 143 Кримінально-виконавчого кодексу України) [12], важливе місце займає виховна робота, яку здійснюють усі посадові особи виховних колоній і, зокрема, спеціально підготовлені педагоги – старші вихователі і вихователі, озброєні соціально-педагогічними, психологічними, конфліктологічними знаннями, які дають змогу, з одного боку, розкривати сутність, структуру, динаміку протікання соціально-педагогічного конфлікту між неповнолітніми злочинцями і суспільством, з іншого – конструктивно його вирішувати.

Загалом, виховна робота в місцях позбавлення волі базується на загально-правових і педагогічних принципах. Так, принцип демократизму проявляється в широкому залученні сім'ї та громадськості до ресоціалізації неповнолітніх засуджених (праця, освіта, охорона здоров'я, користування наявними культурними цінностями).

Принцип законності реалізується в неухильному дотриманні приписів закону як посадовими особами, так і засудженими (ст. 9 КВК України). Крім того, одним із завдань виховної роботи із засудженими є їх виховання в дусі точного виконання законів і поваги до них.

Принцип гуманізму виражається в цілях, завданнях виховної роботи, спрямованої на ресоціалізацію засуджених, реалізацію їх особистих якостей, моральних установок, що відповідають нормам моралі.

Принцип педагогіки виступає як один із основних засобів ідейного, трудового, правового, морального, культурного та фізичного виховання неповнолітніх засуджених, спрямований на викорінення із свідомості правопорушників соціальних поглядів, переконань, інтересів і звичок, на виховання їх у дусі точного виконання законів, чесного ставлення до навчання і праці, поваг до норм моралі.

Відповідно до ч. 1 ст. 123 КВК України соціально-виховна робота спрямована на закріплення та формування у засудженого прагнення до заняття суспільно-корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятних у суспільстві правил поведінки.

До числа основних засобів, що забезпечують процес виправлення злочинців, відноситься загальноосвітнє навчання. Необхідно відзначити особливу роль, що має даний засіб впливу. Адже у виховній колонії практично кожен засуджений проходить через освітню школу, що є одним з головних структурних елементів установи і фактично – центром проведеної в колонії виховної роботи.

На наш погляд, дуже важливою у виховному процесі є чітка взаємодія вчителів школи, вихователів загонів і відділень, викладачів професійного училища, майстрів виробництва. Саме цим забезпечується принцип єдності педагогічних вимог. Однак робота в цьому напрямі є творчою і вимагає створення єдиного навчально-виховного комплексу, що охопить спільною метою всі служби колонії.

Окремо слід зауважити, що для сучасних виховних колоній потрібні висококваліфіковані фахівці, які знають вікову специфіку роботи з неповнолітніми злочинцями. Це, насамперед, соціальні педагоги, які можуть кваліфіковано визначити ступінь моральної деформації засуджених і розробити відповідні інноваційні заходи.

Нормативні документи визначають також участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених неповнолітніх. Так, ст. 149 КВК України передбачає, що основною формою подібної участі є піклування ради, що створюється при виховній колонії. Її основним завданням є: 1) надання допомоги спеціальним виховним установам з питань соціального захисту засуджених неповнолітніх осіб; 2) сприяння виконавчим органам влади і самоврядним організаціям та установам у вирішенні питань, пов'язаних з поліпшенням становища засуджених, дотриманням їх прав і законних інтересів; 3) вжиття заходів, спрямованих на вдосконалення навчально-виховного процесу у виховних колоніях, вирішення їх матеріально-технічної бази і кадрових питань.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, зазначимо, що сучасне організаційно-правове забезпечення виправно-виховної роботи з неповнолітніми засудженими в Україні дозволяє в основному у повному обсязі забезпечити виконання головної мети – формування у неповнолітніх засуджених готовності до соціально-унормованої і саморегульованої поведінки, як цього вимагають міжнародні правові стандарти.

Однак, треба мати на увазі, що перевиховання неповнолітнього злочинця, з набуттям останнім усіх перерахованих вище якостей і умінь, пов'язане з різними, особливими сферами виховної діяльності. І лише коли стають відомі суб'єктивні мотиви мети і намірів дитини, що скоїла правопорушення, можна розпочинати комплексну розробку програм виховного профілактичного впливу на злочинця, підкріплюючи їх відповідними нормативно-правовими напрацюваннями з підключення сучасних результативних інноваційних методів виховання.

У перспективі ці та інші фактори, з врахуванням міжнародних стандартів, можуть і повинні стати предметом дослідження як представників юридичної, так і психолого-педагогічної та інших суміжних наук.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Текст Основного Закону з офіційними тлумаченнями Конституційного Суду / Огляд і коментарі В. Ф. Погорілка та В.Л.Федоренка. – К.: Наук. думка, 2006. – 210 с.
2. Яцишин М. Основи конституційного права Великої Британії : Відкрита лекція / М. Яцишин. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – 24 с.
3. Грищенко Є. В. Проблеми ресоціалізації неповнолітніх злочинців [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com/8DNI2009/pravo/43468.doc.htm>

4. Караман О. Л. Соціально-реабілітаційний та реформаторський стани розвитку соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в історії зарубіжних та вітчизняної пенітенціарних систем / О. Л. Караман // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 9(196). – С. 5-20.
5. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. О. Гончар; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2005. – 20 с.
6. Радов Г. О. Формування духовності засуджених в контексті пенітенціарного процесу / Г.О.Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. – 1998. – № 3. – С. 41-49.
7. Smith J. C. and Hogan V. Criminal Law. – Fourth Edition. – London : Butterworths, 2006. – 795 p.
8. Реабілітація / В. П. Нагребельний, Б. І. Сташків, М. Є. Шумило // Юридична енциклопедія : В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 244-246.
9. Ресоціалізація / А. А. Музика, В. М. Пуйко // Юридична енциклопедія : В 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 296.
10. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы : Резолюция 45/113 Генеральной Ассамблеи / Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / Укладачі : В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юридичний. – С.190-203.
11. Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних : Приняты резолюцией 40/33 ГА ООН от 10 декабря 1985 г. // Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / укладачі : В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юридичний, 2008. – С. 94–111.
12. Кримінально-виконавчий кодекс України : Чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 15 лист. 2008 р. : (відповідає офіц. текстові). – К. : Вид. ПАЛІВОДА А В., 2008. – 88 с.